

Oriental Journal of Philology**ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY**

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>**THE CONCEPT OF MINOR SYNTAX IN UZBEK LINGUISTICS****Otabek Umirov***Lecturer at the Department of English**Samarkand Branch of Kimyo International University in Tashkent**E-mail: umirovotabek0507@gmail.com**Samarkand, Uzbekistan***ABOUT ARTICLE**

Key words: Minor syntax, Major syntax, Uzbek linguistics, Morphology-syntax interface, Derivation, Compound words, Idioms, Paired words, Reduplicated words, Agglutinative language, Microsyntax.

Received: 01.02.26**Accepted:** 02.02.26**Published:** 03.02.26

Abstract: This article summarizes the concept of “Minor Syntax” (MS), a specialized subfield within Uzbek linguistics. Minor syntax mainly studies syntactic phenomena that function at a level lower than that of traditional sentence-level syntax (often referred to as “Major Syntax” or “Macro Syntax”). It focuses on non-predicative linguistic units that do not represent complete thoughts and explores their internal structures. The main objects of study in minor syntax include derived simple words (with particular attention to their internal morphemic relationships), compound words, idiomatic expressions, paired words, reduplicated words, and descriptive expressions. This field investigates the structure of linguistic units that are too complex for a simple lexical list but not extensive enough for traditional sentence-level syntactic analysis.

O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA KICHIK SINTAKSIS TUSHUNCHASI**Otabek O‘mirov***Ingliz tili kafedrasi o‘qituvchisi**Toshkent shahridagi Kimyo xalqaro universitetining Samarqand filiali**E-mail: umirovotabek0507@gmail.com**Samarqand, O‘zbekiston***MAQOLA HAQIDA**

Kalit so‘zlar: Kichik sintaksis, Katta sintaksis, O‘zbek tilshunosligi, Morfologiya-sintaksis interfeysi, Derivatsiya, Qo‘shma so‘zlar, Turg‘un birikmalar, Juft so‘zlar,

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tilshunosligining maxsus bo‘limi hisoblangan “Kichik sintaksis” (KS) yoki (Kichraytma sintaksis” haqidagi, ma’lumotlar

Takroriy soʻzlar, Agglyutinatив
Mikrosintaksis.

til, umumlashtirilgan Kichik sintaksis, asosan, anʼanaviy gap darajasidagi sintaksisdan (“Katta sintaksis” yoki “Yirik sintaksis”) pastroq darajada amal qiluvchi sintaktik hodisalarni oʻrganadi. Unda fikrning tugalligi bilan tavsiflanmaydigan nopredikativ til birikmalari va ularning ichki tuzilishlariga eʼtibor qaratiladi. Kichik sintaksisning asosiy oʻrganish obyektlariga soda yasama soʻzlar (ularning ichki morfemik munosabatlariga eʼtibor qaratgan holda), qoʻshma soʻzlar, turgʻun birikmalar (iboralar), juft soʻzlar, takroriy soʻzlar, tasviriy ifodalar kabilar kiradi. Bu soha oddiy leksik roʻyxat uchun juda murakkab boʻlgan, ammo anʼanaviy gap darajasidagi sintaktik tahlil uchun yetarlicha keng qamrovli boʻlmagan birikmalarning tuzulish xususiyatlarini oʻrganadi.

ПОНЯТИЕ МИНОРНОГО СИНТАКСИСА В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Отабек Умиров

Преподаватель кафедры английского языка

Самаркандского филиала Международного университета Кимё в Ташкенте

E-mail: umirovotabek0507@gmail.com

Самарканд, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: минорный синтаксис, мажорный синтаксис, узбекское языкознание, интерфейс морфологии и синтаксиса, деривация, сложные слова, фразеологизмы, парные слова, редупликация, агглютинативный язык, микросинтаксис.

Аннотация: В данной статье обобщается концепция «минорного синтаксиса» (MS) как специализированного направления в узбекском языкознании. Минорный синтаксис в основном изучает синтаксические явления, функционирующие на уровне ниже традиционного синтаксиса предложения (часто называемого «мажорным синтаксисом» или «макросинтаксисом»). В центре внимания находятся непредикативные языковые единицы, не выражающие завершённой мысли, а также их внутренняя структура. Основными объектами исследования минорного синтаксиса являются производные простые слова (с особым вниманием к их внутренним морфемным отношениям), сложные слова, фразеологические единицы, парные слова, редулицированные слова и описательные выражения. Данное направление изучает

структуру языковых единиц, которые слишком сложны для простого лексического перечня, но недостаточно развернуты для традиционного синтаксического анализа на уровне предложения.

Kirish. Kichik sintaksis (KS) tushunchasuining o'zbek tilshunosligidagi dolzarbligi va o'rganilishining umumiy holati tilshunoslik fanining bugungi kundagi muhim yo'nalishlaridan birini tashkil etadi. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi o'zbek tilshunosligida "Kichik sintaksis" (KS) deb nomlanuvchi sohani uning nazariy asoslari, o'rganinsh obyektlari va "Katta sintaksis" (Yirik sintaksis) bilan munosabatini yoritishdan iborat. Kichik sintaksis an'anaviy gap sintaksisidan quyi darajadagi sintaktik hodisalarni, ya'ni gap bo'lmagan, ammo so'zdan murakkabroq bo'lgan birikmalarning ichki qurulishini qamrab oladi. Bu soha, asosan, fikrning tugalligi bilan ajralib turmaydigan, ya'ni nopredikativ til birikmalarining ichki tuzulishini o'rganishga qaratilgan. Mazkur birliklar leksikologiya uchun murakkab, an'anaviy sintaksis uchun esa yetarlicha keng bo'lmagan oraliq holatni egallaydi.

Tadqiqotning maqsadi KSning o'zbek tilidagi o'rnini, uning birliklari (soda yasama so'zlar, qo'shma so'zlar, turg'un birikmalar, juft va takroriy so'zlar, tasviriy ifodalar, parafrazalar) ning struktur-semantik xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat. Shu maqsaddan kelib chiqib, quyidagi vazifalar belgilanadi: KSning xalqaro va o'zbek tilshunosligidagi nazariy asoslarini umumlashtirish; KS obyektlarining ichki sintaktik munosabatlarini ochib berish; KSning katta Sintaksis va morfologiya bilan aloqasini ko'rsatish. KSning "Katta Sintaksis" dan farqli jihatlari shundaki, KSning birliklari, masakan, frazalar, so'z birikmalari, gap qurilishining poydevori bo'lib xizmat qiladi. Katta Sintaksis esa murakkab gaolar va diskurs bilan shug'ullanadi. (Turabov, 2023). KS obyektlari tarkibidagi ichki sintaktik munosabatlar ko'pincha static va mikrosintagmatik xarakterga ega bo'lib, nutqda faollashguncha mavjud bo'ladi. Bu birliklar til tizimida tayyor qurilish bloklari sifatida qaralishi mumkin.

Kichik sintaksis tushunchasi va umumlingvistik ahamiyati. Kichik sintaksis (ba'zan sub-sentensial sintaksis deb ham yuritiladi) to'liq gap grammatikasi darajasidan pastda ishlaydigan lingvistik elementlarning strukturaviy tashkilini anglatadi. U fraza tuzulmalari, so'z birikmalari, gap bo'laklari va soda gaplarni o'z ichiga oladi (Turabov, 2023). Bu birliklar ma'noning ifodalanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi (Turabov, 2023). Kichik sintaksisda asosiy e'tibor fikrning tugalligi bilan tavsiflanmaydigan nopredikativ birliklarga va ularning ichki tuzulishiga qaratiladi. Bu birliklar ichidagi sintaktik aloqalar ko'pincha turg'un (statik) bo'lib, ular nutqda faollashgunga qadar mavjud bo'lgan mikrosintagmatik munosabatlar sifatida qaraladi. Masalan,

otli birikma (masalan, “katta uy”) yoki soda gap (masalan, “Mushuk uxlayapti”) kichik sintaksis mahsulidir (Turabov, 2023). Kichik sintaksisning “static” va “mikro-sintagmatik” tabiati uni tilning tayyor qurilish bloklari zaxirasi sifatida ko‘rish imkonini beradi. Bu bloklar leksikonda saqlanib, kerak bo‘lganda Katta Sintaksis darajasida faollashadi. Bu yondashuv Adele Goldbergning (2006) Konstruksiya Grammatikasi nazariyasidagi konstruksiyalarni “shakl va ma’noning an’anaviy juftliklari” sifatida qarashiga hamohangdir (Turabov, 2023). Bunday “an’anaviy juftliklar” oldindan tuzilgan, static birliklar sifatida qaralishi mumkin bo‘lib, ular aqliy leksikonda yoki grammatikada saqlanadi. Shunday qilib, KS birliklari shunchaki mavhum munosabatlar naqshlari emas, balki ko‘p hollarda yodlangan, foydalanishga tayyor bloklardir. Bu, KSning leksik ro‘yxat uchun juda murakkab, ammo to‘liq gap tahlili uchun yetarlicha keng bo‘lmagan birliklar bilan shug‘ullanishi haqidagi fikrga mos keladi. Ularning “oldindan tuzilgan” tabiati nutq ravonligi va tilni qayta ishlash samaradorligiga hissa qo‘shadi, chunki so‘zlovchi/tinglovchi har safar har bir frazani umumiy sintaktik qoidalar asosida “noldan” qurishi shart bo‘lmaydi. Kichik sintaksis tilni o‘zlashtirish tarjima nazariyasi va kompyuter lingvistikasi kabi sohalar uchun muhimdir (Turabov, 2023). U til qurilishining asosiy “arxitekturasini” ochib beradi (Turabov, 2023). V.V. Vinogradovning so‘z birikmasi ham xuddi so‘z kabi nominativ funksiyasini bajarishi haqidagi kuzatuvi KSning ahamiyatini ta’kidlaydi; ya’ni fraza ham xuddi so‘z kabi obyekt yoki tushunchani nomlashi mumkin (Turabov, 2023). Bu esa KS birliklarining kommunikatsiyada ma’noning fundamental birliklari ekanligini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilshunosligida kichik sintaksisning o‘rganiolishi. O‘zbek tilshunosligida Kichik sintaksis tushunchasining o‘rganilishi nisbatan keyinroq boshlangan bo‘lsada, bu sohada muayyan yutuqlarga erishilgan. Dastlabki qarashlar A.G‘ulomov, A.Hojiyev kabi olimlarning ishlarida o‘z aksini topgan bo‘lib, ular o‘zbek sintaksisini umumiy deskriptiv va funksional paradigmalar doirasida tahlil qilish uchun poydevor qo‘yganlar (Turabov, 2023). Bu sohada N.Q. Turniyozovning (2003) qarashlari muhim ahamiyatga ega. U KSni morfemalar va so‘zlar orasidagi barqaror strukturaviy munosabatlar bilan shug‘ullanuvchi sintaksis darajasi sifatida ta’riflangan. Turniyozovning fikricha, “sintaktik munosabatlar qattiq bog‘langan birikmalarni (hatto morfema yoki so‘z birikmasi darajasida) statik munosabatlar bilan qamrab olganda, “kichik sintaksis” haqida gapirish mumkin” (Turniyozov, 2003). Bu yondashuv o‘zbek tilshunoslarining affikslar va o‘zak so‘zlarning birikmalari yoki chambarchas bog‘langan so‘z juftliklarining izchil qoidalar asosida ishlashini qanday ko‘rib chiqqanligini ko‘rsatadi – bu KS hodisalarida morfologiya va sintaksisning kesishishini ta’kidlaydi (Turabov, 2023). Keyingi yillarda A.M. Turabov (2023) tomonidan olib borilgan “Kichik sintaksis muammolari” nomli fundamental tadqiqot o‘zbek tilshunosligida KS nazariyasini rivojlantirishda muhim qadam bo‘ldi. Turabov o‘zbek tilidagi KS darajasi, ayniqsa, tilning agglyutinativ morfologiyasi tufayli tilni qayta ishlashda hal qiluvchi rol

o'ynashini ta'kidlaydi (Turabov, 2023). U og'zaki va yozma o'zbek tilida takrorlanuvchi sintaktik andozalarni aniqlaydi va KS birikmalarini tuzishda suffikslar, kelishik qo'shimchalari va so'z tarkibi naqshlarining muhimligini ko'rsatib beradi (Turabov, 2023). Turabovning tadqiqoti o'zbek tilida ushbu mavzuga bag'ishlangan birinchi yirik monografik ishlanmalardan biri hisoblanadi va KSning ko'plab jihatlari ilgari to'liq yoritilmaganini ko'rsatadi (Turabov, 2023). O'zbek tilining agglyutinatib tabiati KSni o'rganishda alohida ahamiyat kasb etadi. Agglyutinatib tillarda so'z yasash va shakl yasash jarayonlari ko'pincha sintaktik munosabatlarni nmorfemalar darajasida kodlaydi. Bu esa morfologiya va sintaksis o'rtasidagi chegara noaniq bo'lgan KS uchun ayniqsa muhimdir. O'zbek tilshunosligida KSning Turniyozov (2003) va Turabov (2023) kabi olimlar tomonidan urg'ulanishi, tilning agglyutinatib xususiyatlari bilan birgalikda, KSni nafaqat universal nazariyalarning tatbiqi, balki o'zbek tilining o'ziga xos qurilish tamoyillarini ochib beruvchi markaziy soha sifatida ko'rsatadi. Turniyozov (2003) "morfemalar va so'zlar o'rtasidagi barqaror, strukturaviy munosabatlar" ga e'tibor qaratgan bo'lsa Turabov (2023) "agglyutinatib morfologiya" tufayli KSning rolini ta'kidlagan (Turabov, 2023). O'zbek tili kabi agglyutinatib tillar ko'pincha sintaktik munosabatlarni morfologiya orqali ifodalaydi (masalan, kelishik qo'shimchalari, egalik qo'shimchalari), analitik tillarda esa bu vazifani so'z tartibi yoki predloglar bajarishi mumkin (Turabov, 2023). O'zbek tilidagi ko'plab KS birliklari (yasama so'zlar, ichki tuzilishga ega qo'shma so'zlar) aynan shu agglyutinatib jarayonlar mahsulidir. Shu sababli, o'zbek tilida KSni o'rganish shunchaki umumiy sintaktik nazariyalarni qo'llash emas, balki tilning o'ziga xos morfosintaktik mexanizmlarini tushunish bilan chambarchas bog'liq. Bu esa KSni o'zbek tilining keng qamrovli grammatikasi uchun ayniqsa muhim qiladi. Binobarin, o'zbek tilini o'qitish va kompyuter lingvistikasi uchun modellar yaratishda KS birliklarining aniq inventarizatsuiyasi va ularning ichki grammatikasini tavsiflash zarurligini anglatadi.

O'zbek tilidagi kichik sintaksis birliklarning struktur-semantik xususiyatlari. Kichik sintaksisning o'rganish obyektlari tilning leksik sathidan yuqori ammo gap sathidan quyi bo'lgan turli xil nopredikativ birliklarni o'z ichiga oladi. Quyidagi jadvalda o'zbek tilidagi asosiy KS obyektlari, ularning qisqacha ta'rifi va misollari keltirilgan. Bu jadval bob davomida tahlil qilinadigan birliklarga umumiy bir nazar tashlash imkonini beradi.

1-jadval. Kichik Sintaksis Obyektlarning O'zbek Tilidagi Tasnifi va Misollari

KS Obyekti	Qisqacha Ta'roifi	O'zbek Tilidan Misollar	Manba
Sodda yasama	"O'zakka so'z yasovchi qo'shiomcha qo'shilishi bilan	Ishchi (ish+chi), suvchi (suv+chi), o'qituvchi	

soʻzlar	hosil boʻlgan ichki morfemik-sintatik aloqaga ega birlikdir”	(oʻqit+uvchi), yozuvchi (yoz+uvchi)	
Qoʻshma soʻzlar	“Ikki yoki undanm ortiq oʻzak-morfemaning birikishidan tashkil topib, yagona struktur-semantik butunlikni hosil qiluvchi soʻzlar”	Koʻzoynak (koʻz+oynak), oshqozon (osh+qozon), gultojixoʻroz (gul+toji+xoʻroz), bilaguzuk, uchburchak, atirgul, boʻtakoʻz, nomozshomgul, balandparvoz, erksevar, jigarrang	(Hojiyev,1963: Madaliye, 1996: Mamatov, 1982)
Juft soʻzlar	“Maʼno yoki shakliy yaqinlik asosida juftlanib,yagona tushunchani ifodolovchi,koʻpincha chiziqcha bilan yoziladigan soʻzlar”	Ota-ona,aka-uka, non-choy, qop-qanor, tez-tez, katta-kichik, bor-yoʻq, doʻst-dushman, qoʻni-qoʻshni, aniq-tinioq, qari-qartang, alaq-chaloq, bosar-tusar, jaz-juz, baqir-chaqir, achib-bijib, apil-tapil	(Hojiyev,1963)
Turgʻun birikmalar (iboralar)	“Ikki va undan ortiq soʻzning koʻchma maʼno asosida birikib, yaxlit bir leksik maʼno anglatuvchi, nutqda tayyor holda qoʻllanuvchi birlikdir”	Xamirdan qil sugʻurganday (osonlik bilan), koʻngil bermoq (sevmok), qoʻy ogʻzidan choʻp olmagan (yuvosh), boshiga koʻtarmoq(shovqin solmoq/hurmat qilmoq)	(Mirzaqulov & Khikmatov, 2023)
Takroriy soʻzlar	“Bir soʻzning aynan yoki fonetik oʻzgarish bilan takrorlanishidan hosil boʻlib,maʼno kuchayishu,davomiylik kabi oʻttenkalar beruvchi birlikdir”	Tez-tez, asta-asta ,gapiragapira, kula-kula, yigʻlay-yigʻlay,elas-elas,zir-zir,tilim-tilim,yor-yor,girgir	(Hojiyev,1963)
Tasviriy ifodalar	“Tabiatdagi tovushgl;ar,holatlar,koʻrinishlarga	Gumbur-gumbur,shiqir-shiqir,taq-tuq,yarq-yurq,lip-	(Qurbonova,2023)

	taqlidni ifodalovchi yoki ularni obrazli tasvirlovchi soʻzlar”	lip,milt-milt (onomatopeya misollari)	
Parafrazalar	“Predmet shaxs yoki hodisaning oʻz nomi oʻrnida uning muhim belgisi yoki xususiyatini ifodalovchi tasviriy ibora”	Oq oltin(paxta), choʻl kemasi(tuya), sharq yulduzi(Navoiiy)	

Yasama va qoʻshma soʻzlarning kichik sintaktik tahlili. Sodda yasama soʻzlar va qoʻshma soʻzlar oʻzbek tilida Kichik Sintaksisning muhim obyektlari hisoblanadi. Ularning ichkituzilishi va komponentlari orasidagi munosabatlar tilning leksik-gramatik sathida oʻziga xos qonuniyatlarni namoyon etadi. Sodda yasama soʻzlardagi ichki-morfemik sintatik munosabatlar ularning oʻzak va soʻz yasovchi affikslardan tashkil topishi bilan bogʻliq. Bu affikslar nafaqat yangi leksik maʼno hosil qiladi, balki oʻzak bilan muayyan “sintaktik” munosabatda boʻladi. Masalan, harakat nomini, bajaruvchini, sifatni ifodalovchi affikslar oʻzakka nisbatan subyekt-obyekt atribut kabi yashirin sintaktik rol yuklaydi. Bu “ichki” sintaktik munosabatlar KS doirasida oʻrganiladi. Masalan, ishchi (ish+chi) soʻzida “-chi” affiksi “ish” (harakat)ning bajaruvchisini bildiradi., bu yashirin subyekt- harakat munosabatiga ishora qiladi. Xuddi shunday, Oʻqituvchi (oʻqit+uvchi) soʻzida “-uvchi” affiksi “oʻqitish” harakatning subyektini ifodalaydi. Oʻzbek tilida qoʻshma soʻzlarning turlari, yasalishi va komponentlararo sintaktik aloqalari ham KS uchun muhim tadqiqot yoʻnalishidir. Qoʻshma soʻzlar ikki yoki undan ortiq mustaqil soʻz (oʻzak)ning birikishidan hosil boʻladi va yangi lugʻaviy birlikni tashkil etadi. Ularning komponentlar orasida ham yashirin sintatik aloqalar mavjud boʻlib, bu aloqalar KSning predmetidir. Qoʻshma soʻzlar ikki yoki undan ortiq oʻzak morfemaning birikishidan hosil boʻlib, yagona struktur-semantik birlikni tashkil qiladi (masalan, koʻzoynak (koʻz+oynak), oshqozon (osh+qozon)). Ularning komponentlari oʻz asl maʼnolarini qisman yoki toʻliq yoʻqotib, yangi leksik maʼno ifodalaydi. Masalan, osh va qozon soʻzlari alohida leksik maʼnoga ega ammo oshqozon birikmasi “odam va hayvonlarda ovqat hazm qiluvchi organ” degan yangi maʼnoni anglatadi. (Hojiyev, 1963: Madaliyev, 1966: Mamatov, 1982). Komponentlararo semantik munosabatlar turlicha boʻlishi mumkin: oʻxshatish (karnaygul, otquloq), egalik yoki biror narsaga moʻljallanganlik (gultuvak, molqoʻri), biror oʻrin joyga mansublik (suvilon, togʻolcha), biror belgiga nisbatan berish (achchiqtosh, olaqargʻa), miqdorga munosabat (beshbarmoq, mingoyoq), (Hojiyev, 1963: Madaliyev, 1996: Mamatov, 1982). Qoʻshma soʻzlarning strukturasi koʻpincha mavjud sintatik aloqalarni eslatadi, yaʼni ular ega-kesim, boshqaruv, moslashuv va bitishuv aloqalarida boʻlgan soʻz birikmalari asosida yuzaga keladi. Masalan, goʻshkuydi, kelintushdi kabi qoʻshma soʻzlar ega va kesim munosabatini eslatadi, xomkalla, koʻksulton, iskabtopar esa bitishuvni eslatadi. (Hojiyev, 1963: Madaliyev, 1996:

Mamatov, 1982). Qo'shma so'zlarning yasaliş turlari ham xar-xil: Ot+Ot (belkurak), Sifat+Ot (oqqush), Son+Ot (sakkizoyoq), Fe'l+Ot (yoriltosh), Ot+Fe'l bo'yo'sar), Fe'l+Fe'l (sotib-oldi, ishlab-chiqarish) (Hojiyev, 1963; Madaliyev, 1996; Mamatov, 1982). Bu yasaliş qoliplari KSning turg'un mikrosintagmatik modellaridir. O'zbek tilshunosligida qo'shma so'zlarni A. Hojiyev (1963), B. Madaliyev (1996), N. Mamatov (1982) kabi olimlar o'rgangan. O'zbek tilidagi yasama va qo'shma so'zlarning KS nuqtai nazaridan tahlili shuni ko'rsatadiki, bu birliklar shunchakli leksik birliklar emas, balki o'ziga xos "kichik grammatika"ga ega bo'lgan qurilmalardir. Ularning ichki komponentlari orasidagi munosabatlar (masalan, go'shtkuydi dagi agent harakat munosabati) Katta Sintaksisdagi gap bo'laklari munosabatlarining ixchamlashtirilgan, leksikalshgan ko'rinishidir. Bu, KSning til tizimida oraliq mavqega ega ekanligini tasdiqlaydi. Yasama va qo'shma so'zlardagi ichki morfemik va strukturaviy munosabatlar ularni oddiy so'zlar ro'yxatidan murakkabroq, ammo to'laqonli gap tahlili uchun yetarli bo'lmagan birliklar sifatida ajralb turadi. Bu birliklar, o'z navbatida, morfologiya va sintaksis o'rtasidagi oraliq zonani egallaydi va ayniqsa, o'zbek tili kabi agglyutativ tillarda, so'z yasaliş yuqori darajada mahsuldor bo'lib, ko'pincha sintaktik jarayonlarni aks ettirganda, bu aloqadorlik yaqqol namoyon bo'ladi.

Turg'un birikmalar (iboralar) kichik sintaksis obyekti sifatida. Iboralar, ya'ni turg'un birikmalar, Kichik Sintaksisning yana bir muhim o'rganish obyektidir. Ular ikki yoki undan ortiq so'zdan tashkil topgan, ko'chma ma'no asosida bir butunlikni ifodalaydigan, nutqda tayyor holda qo'llanuvchi birliklardir. (Mirzaqulov & Khikmatov, 2023). Iboralarning tarkibidagi so'zlarni ajratib bo'lmaydi va ular yaxlit bir leksik ma'no anglatadi. Masalan, xamirdan qil sug'urganday iborasi "osonlik bilan", "qiyinchiliksiz" ma'nosini, ko'ngil bermoq iborasi "sevmok" ma'nosini, qo'yog'zidan cho'p olmagan iborasi esa "yuvosh" ma'nosini bildiradi (Mirzaqulov & Khikmatov, 2023). Bunday birliklar frazeologik birliklar yoki frazeologizm deb ham ataladi va tilshunoslikning frazeologiya bo'limida o'rganiladi (Mirzaqulov & Khikmatov, 2023). Tuzulishiga ko'ra so'z birikmasi yoki gapga o'xshab ketsa ham, iboralar lug'aviy birlik sifatida ko'p jihatdan so'zlarga yaqin turadi. (Mirzaqulov & Khikmatov, 2023). O'zbek iboralari tarkibidagi turg'un mikrosintagmatik munosabatlar ularning semantik yaxlitligini ta'minlaydi. Iboralar tarkibidagi komponentlar o'zaro turg'un qotib qolgan sintaktik aloqada bo'ladi. Bu aloqalar ularning semantic yaxlitligini ta'minlardi va ularni erkin so'z birikmalardan farqlaydi. Masalan, boshiga ko'tarmoq iborasida "boshiga" va "ko'tarmoq" so'zlari orasidagi aloqa erkin birikmadagidan farq qilib, yaxlit ma'no ("shovqin solmoq yoki hurmat qilmoq") hosil qiladi (Mirzaqulov & Khikmatov, 2023). Bu ichki qotib qolgan munosabatlar KSning o'rganish obyektidir. Iboralar so'z birikmnasi shaklida (ichi qora- "yomon niyatli", ko'ngli to'q- "xotirjam") yoki gap shakklida (Tirnoq bostidan kir qidiradi- "ayb qidiradi", Kapalagi uchib ketdi- "qo'rqib ketdi") kelishi mumkin. (Mirzaqulov &

Khikmatov, 2023). Iboralarning KSobyektlari sifatida o'rganilishi ularning nafaqat leksik-frazeologik birlik, balki o'ziga xos "kichik sintatik konstruksiya" ekanligini ko'rsatadi. Ularning turg'unligi va semantic yaxlitligi komponentlar orasidagi mikrosintagmatik munosabatlarning qotib qolganligi bilan bog'liq. Bu, KSning til tizimida tayyor, konvensionallashgan ma'no-shakl birliklarini (Goldberg, 2006) o'rganishini tasdiqlaydi. Iboralar, ayniqsa gap shaklidagi iboralar, o'z ichki tuzulishiga ega bo'lib, bu tuzilish, garchi qotib qolgan bo'lsa-da, ma'lum bir sintaktik naqshni aks ettiradi. Bu "muzlagan" yoki "leksikallashgan" sintatik naqshlar KSning qamroviga kiradi. Bu yondashuv iboralarni shunchaki lug'at tarkibining bir qismi emas, balki o'ziga xos ichki grammatikaga ega bo'lgan, tayyor holda ishlatiladigan kichik qurilmalar sifatida tushunishga imkon beradi.

Juft va takroriy so'zlarning kichik sintaktik tuzulishi. Juft va takroriy so'zlar o'zbek tilida keng tarqalgan bo'lib, ular ham Kichik Sintaksis doirasida o'rganilishi mumkin bo'lgan o'ziga xos strukturalarga ega. Juft so'zlar o'zbek tilida ikki komponentdan iborat bo'lib, ular ma'no yoki shakily jihatdan bog'lanadi va ko'pincha birgalikda yagona tushunchani ifodalaydi (Hojiyev, 1963). Komponentlar orasidagi munosabat (masalan sinonimik: kuch-qudrat: antonimik: katta-kichik, bor-yo'q: assotsiativ: ota-ona, qozon-tovoq) ularning kichik sintaktik tuzulishini belgilaydi. Juft so'zlar ikki ma'noli asosdan (aniq-tiniq), bir ma'noli asosdan (qari-qartang), yoki ma'nosiz komponentlardan (alاق-chalok) tuzulishi mumkin. Ular chiziqli bilan ajratib yozilishi (bosar-tusar) unli o'zgarishi (jaz-juz), undosh o'zgarishi (baqir-chaqir) kabi xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin (Hojiyev, 1963). Bu birliklar tarkibidagi komponentlar o'zaro teng huquqli bo'lib ular orasidagi aloqa KS nuqtai nazaridan tahlil qilinishi mumkin bo'lgan o'ziga xos mikrosintagmatik munosabatdir. Takroriy so'zlar bir so'zning yoki o'zakning to'liq yoki qisman takrorlanishidan hosil bo'ladi (tez-tez, asta-asta, gapira-gapira). Takrorlanish orqali ma'no kuchaytiriladi, harakatning davomiyligi yoki intensiyligi kabi qo'shimcha ma'nolar ifodalanadi (Hojiyev, 1963). Takroriy bso'zlar to'liq takrorlanish (elas-elas, zir-zir) yoki bir so'z sifatida yozilishi (bobo, girgir) mumkin (Hojiyev, 1963). Takroriy so'zlar ham o'ziga xos ichki tuzulishga ega bo'lib, takrorlanayotgan elementlar orasidagi munosabat KS doirasida ko'rib chiqiladi. Juft va takroriy so'zlarning KSda o'rganilishi shuni ko'rsatadiki, bu birliklar shunchaki morfologik yoki leksik hodisa emas, balki ularda ham komponentlararo "sintaktik" (ya'ni, juftlik, takroriylik asosidagi bog'lanish) munosabat mavjud. Bu munosabatlar, garchi soda bo'lsa-da, KSning kengaytirib, so'z darajasidagi, ammo sintaktik tabiatga ega bo'lgan strukturalarni ham o'z ichiga olishini ko'rsatadi. Bu birliklar "reduplikatsiyaga o'xshash birliklar" sifatida tavsiflanadi. (Hojiyev, 1963). Garchi ular predikativ birlik hosil qilmasa-da, komponentlar orasidagi bog'lanish (masalan, ota-ona dagi semantic juftlik, tez-tez dagi iterey ma'no) strukturaviy, munosabatga ososlangan xususiyatga ega. Bu munosabatlar, O'z navbatida, KSning predmeti bo'lgan sub-sentensial strukturaviy tashkilot

doirasiga kiradi (Turabov, 2023). Bu, ayniqsa, o'zbek tili kabi tillarda fonetik-semantik uyg'unlikka asoslangan so'z hosil qilish usullari uchun muhimdir, chunki bunday birliklar tilning imkoniyatlarini kengaytiradi.

Kichik sintaksis tadqiqotining nazariy va amaliy ahamiyati. Kichik sintaksis tadqiqotining o'zbek tilshunosligi uchun ham nazariy, ham amaliy ahamiyati katta. Nazariy jihatdan KS tadqiqi o'zbek tilining ichki qurulish mexanizmlari, so'zdan gapga o'tish bosqichidagi murakkabliklarni, leksik va grammatik birliklar orasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqurroq anglash imkonini berdi. U til tizimining yaxlit va ko'p qatlamli ekanligini ko'rsatdi. KS tahlili o'zbek tilidagi so'z yasash, frazeologiya, leksik birliklarning sintaktik potentsiali kabi sohalarga yangicha nazar tashlashga yordam beradi. Amaliy jihatdan KS tadqiqotlarining ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- Leksikografiya: Lug'atlarda KS birliklarini(qo'shma so'zlar, iboralar) tavsiflash, ularning ichki tuzulishi va ma'no nozikliklarini ochib berishda KS tadqiqotlari muhiomdir. KS birliklari ko'pincha oddiy leksik ro'yxat uchun juda murakkab bo'lgani sababli, ularning lug'aviy tavsifi alohida yondashuvni talab qiladi.

- Til o'qitish metodikasi: O'zbek tilini (ona tili yoki chet tili sifatida) o'qitishda KS birliklarini o'zlashtirish nutqiy kompetensiyani shakllantirishda muhim ro'l o'ynaydi. KS tushunchasi o'quvchilarga so'z va gap orasidagi birliklarni ongli ravishda o'zlashtirishga yordam beradi (Turabov,2023).

- Kompyuter lingvistikasi: Tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) tizimlarida, xususan, o'zbek tili uchun mashina tarjimasi, matn tahlili, axborot qidiruvi kabi dasturlarni yaratishda KS birliklarini to'g'ri aniqlash va tahlil qilish muhim ahamiyatga ega (Turabov, 2023). KS modellari bu tizimlarning amaliy ahamiyati, ayniqsa, o'zbek tili uchun kompyuter lingvistikasi sohasida juda katta. Chunki KS birliklari (qo'shma so'zlar, turg'un birikmalar) ko'pincha bir butun birlik sifatida qayta ishlanishi kerak. Ularni alohida so'zlarga ajratib tahlil qilish ma'noning yo'qolishiga yoki noto'g'ri interpretatsiyaga olib kelishi mumkin. Masalan, oshqozon (qo'shma so'z) yoki xamirdan qil sugu'rganday (ibora) kabi birliklarni alohida so'zlar ketma -ketligi (osh+qozon; xamir+dan+qil+sug'urgan+day) sifatida qayta ishlash noto'g'ri semantic talqinga olib keladi. Ular yagona, ko'p so'zli ifodalar yoki murakkab leksik birliklar sifatida tan olinishi kerak. Bu KS birliklarini aniqlash vva tahlil qilish oddiy tokenizatsiya va so'z turkumlari belgilashdan tashqari maxsus qoidalar yoki lug'atlarni talab qiladi. Shuning uchumn, KS bviriklarining keng qamrovli bazasini yaratish va ularni avtomatik aniqlash algoritmlarini ishlab chiqish o'zbek tilidagi NLP dasturlari (parserlar, mashina tarjimasi tizimlari, sentiment analizatorlari) sifatini keskin oshirishi mumkin.

- Tarjimashunoslik: Ks birliklarining (ayniqsa, iboralar, parafrazalar) bir tildan ikkinchi tilga adekvat tarjima qilish muammolarini hal etishda tadqiqotlari yordam berdi (Turabov, 2023).

Xulosa. O'zbek tilshunosligida Kichik sintaksis tushunchasining tadqiqi bo'yicha olib borilgan tahlillar quyidagi asosiy ilmiy natijalar va umumlashtirishlarga olib keladi. Kichik sintaksis o'zbek tilshunosligida tilning leksik-morfologik va sintaktik sathlari orasidagi muhim bo'g'lovchi ekanligi uning o'ziga xos o'rganish obyektlari (soda yasama so'zlar, qo'shma so'zlar, turg'un birikmalar, juft va takroriy so'zlar, tasviriy ifodalar, partafrazalar) metodologiyasi va nazariya asoslari mavjudligi aniqlandi. Xalqaro nazariyalar (F. de Saussure, N. Chomsky, Ch. Fillmore, A. Goldberg) va o'zbek olimlari (N.Q. Turniyozov, A.M. Turabov) qarashlarining sintezi KSning universal va o'zbek tiliga xos jihatlarini ochib berishga xizmat qildi. KS tahlili o'zbek tilidagi so'z yasash, qo'shma so'zlar, frazeologizm kabi murakkab leksik-grammatik birliklarning ichki tuzulishini, ularning komponentlari orasidagi mikrosintagmatik munosabatlarni va nutqda faollashish mexanizmlarini yoritib berdi. O'zbek tilining agglutinatib tabiati KS hodisalarida yaqqol namoyon bo'lishi, morfologiya va sintaksisning uzviy bog'liqligi ko'satildi. KS birliklarini faqat strukturaviy, balki semantic va lingvokulturologik jihatdan ham muhim ekanligi, ularning tyilning ifodaviyligi va obrazlilikini ta'minlashdagi roli katta ekanligi ta'kidlandi. Kelgusi tadqiqotlar uchun quyidagi istiqbolli ishlar va tavsiyalar belgilash mumkin:

- O'zbek tilidagi KS birliklarining to'liq korpusini yaratish va ularning statistic-distributiv tahlilini chuqurlashtirish, bu ularning chastotasi, qo'llanish doirasi va variantdorligini aniqlashga yordam berdi.

- KSning psixolingvistik jihatlarini, ya'ni nutqni hosil qilish va idrok etish jarayonlarida KS birliklarining roli, ularning aqliy leksikonda qanday saqlanishi va qayta ishlanishini o'rganish.

- KSni qiyosiy-tipologik aspektida boshqa turkiy va noturkiy tillar bilan chog'ishtirib o'rganish, bu orqali tillararo umumiyliklar va farqlarni aniqlash, shuningdek, KSning universal grammatikada o'rnini belgilash.

- KS nazariyasini o'zbek tilini o'qitish metodikasi va kompyuter lingvistikasi (xususan, mashina tarjimasini, matn tahriri va axborot qidiruv tizimlari) sohalariga yanada kengroq tatbiq etish yo'llarini ishlab chiqish. Bu o'z navbatida, o'zbek tilining amaliy qo'llanishi imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqot Kichik Sintaksisning o'zbek tilshunosligidagi o'rni va ahamiyatini ko'rsatib, kelgusi izlanishlar uchun nazariy va amaliy zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Chomsky, N. (1957). Syntactic structures. Mouton. Chomsky, N. (1965). Aspects of the theory of syntax. MIT Press.
2. Fillmore, C.J. (1968). The case for case. In E. Bach & R.T. Harms (Eds.), Universals in linguistic theory (pp. 1-25). Holt, Rinehart and Winston.

3. Goldverg, A.E. (1995). *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*. University of Chicago Press.
4. Goldberg, A.E. (2006). *Constructions at work: The nature of generalization in language*. Oxford University Press.
5. Hojiyev, A. (1963). O‘zbek tilida qo‘shma, juft va takroriy so‘zlar. Fan.
6. Kipchakova, S.B. (2024). Comparison of differences between English and Uzbek sentence structures. *Modern Psychology and Pedagogy: Problems and Solution*, 10(1) 42-45.
7. Madliyev, B. (1996). Hozirgi o‘zbek tilida qo‘shma so‘zlar. Fan.
8. Mamatov, B. (1982). O‘zbek tilida qo‘shma so‘zlar. Fan.
9. Mirzaqulov, S., & Khikmatov, D. (2023). O‘zbek tilida iboralar va turg‘un birikmalarning o‘rni va ularning gapda qo‘llanishi xususida. *Problems and Scientific Solutions*, Melbourne, Australia.
10. Qurbanova, R.SH. (2023). Bolalar badiiy asarlaridagi taqlid so‘zlar tarjimasining o‘ziga xos xususiyatlari (Ingliz va o‘zbek tillaridagi asarlar misolida). O‘zbek Milliy Universiteti.
11. Saussure, F.de. (1959). *Course in general linguistics* (W. Baskin, Trans.). Philosophical Library. (Original work published 1916)
12. Turabov, A. M. (2023). Kichik sintaksis muammolari.
13. Turniyozov, N.Q. (2003). Funksional sintaksisga kirish. Fan.